

D. Podnikatelská organizace a její koncentrace

(v průmyslu i v jiném podnikovém provozování).

[24. Vznik a vývoj podnikatelské soustavy. — 25. Pojem a podstata podniků. — 26. Rozlišování podniků. Podniky jednotlivců a společenské, v nichž jsou důležitý individuality vlastníků. — 27. Společnosti kapitálové (akciové) a jiné soukromé podniky sociálního rázu. — 28. O hodnotě a ceně (zvláště jak se jimi upravuje podnikání i jak veřejné moci na ně působí). — 29. Technické a sociální důsledky soustavy podnikatelské. Diferencování lidských zaměstnání a jejich souhra. — 30. Práce svobodná; sociální nevýhody nevolné práce pro podnikání. Třídní a jiné rozpory soustavy podnikatelské. — 31. Volná konkurence. Různé omezení volné konkurence, po případě její odstraňování. — 32. Koncentrace provozů podnikových. Ustupování provozu malého. — 33. Pokroky koncentrace provozů v jednotlivých průmyslech.]

24. Vznik a vývoj podnikatelské soustavy.

Společenské ukojování potřeb dříve bylo možné pouze ve skupinách nevalného rozsahu. Vzájemná součinnost a pomoc podstatně se neššířila (až do dob poměrně pozdních) buď přes okresy hospodářských úzkých hospodářských svazků příbuzenských (rodin, zádrub, rodů, kmenů a j. povědomím pokrevnosti spojených svazků); nebo přes obvody místních (územních) kolektivit (jakými byly germánská „*allmende*“, nebo ruský „*mir*“, nebo východoindická *ves*, nebo javánská „*dessa*“ atd.) společným provozováním rolnickými na pozemcích kolektivně ovládaných.

Mezi těmito svazky společensky upraveného ukojování potřeb po všechny doby (až po nynějšek) nejdůležitějším bylo hmotné *rodinné společenství*. Toto rodinné hospodářství se zvláště utvrdilo rozšířením a ustálením soukromého práva vlastnického i práva rodinného (otecské moci) a stalo se základem pro veškeré hmotné ukojování potřeb. Ovšem rodinná pospolitost (kolektivita) nevztahovala se toliko na pokrevné příbuzenstvo, nýbrž mezi vynikajícími vládnoucími třídami byly to také mocnější skupiny *panských domácností* (rodin) s četnými podrobenými lidmi — (s otroky, s nevolníky, s poddanými neb i s různými chraněnci). — [Takovými panskými domácnostmi byly už starořímské patricijské nebo zvláště pozdější optimátské „*familiae*“; ve středověku i novověku byla to rozsáhlá „*vrchnostenská*“ hospodářství feudálních pánů].

V rodinných hospodářstvích sebe širších (*oikos*, familia) však byly pravidlem ukojovány jen *vlastní potřeby vlastními hmotnými pro-*

středky (vlastními statky i vlastní prací). K příslušníkům rodinným čítali se v těchto panských (soběstačných) domácnostech ovšem i otroci, nevolníci, poddaní a různě jinak odvislí lidé. *Jen výjimkou* potřebovalo se také různého zboží od cizích hospodářství; rovněž nepomýšlelo se *pravidelně* na ukojování potřeb *cizích za účelem ziskným*. Některé věci, které byly nezvyklé nebo nedosažitelné doma, dostávaly se arci odjinud; jakož i mnohé nadbytečné prostředky doma nahromaděné, jichž jinde se nedostávalo, nebo jisté umělejší výrobky doma zhotovené přenechávaly se zase výměnou za cizí požitky výjimečně a specifické.

Bylo tedy toto dřívější rodinné hospodářství — třeba sebe více rozšířené ve velikých panských domácnostech — *v podstatě soběstačné*. Na půdě vlastní prací vlastních lidí s vlastními potahy vypěstily se různé plodiny pro domácí spotřebu i odchovával se vlastní dobytek za tím účelem hlavním, aby se tím dobře vyžívovala (po případě i skvěle se na venek ukazovala) celá domácnost.

Obilí na vlastních rolích vypěstované semílalo se prvotně na domácích mlýnech žernovy, které poháněli otroci, později pohybovanými od soumarů (oslů, mezků, koní atd.); nebo ve středověku již větší panské domácnosti měly své vlastní *vodní mlýny* (nebo menší domácnosti často mívaly mlýny *větrné*). Které rodiny nemohly mlít ve svých mlýnech vlastních, mlely obilí v cizích aspoň svými vlastními mleči, platíce mlynáři za použití strojních zařízení určitým podílem (mýtným) z obilí.*) Z vlastní mouky doma se pekli chléb i připravovala se jiná jídla jak z polní úrody rostlinné tak i z masa a z mléka dodávaného domácím zvířectvem.

Podobně k ošacení sela se na vlastní půdě tkaniva (len, konopí, kopřivy, bavlna i ostatní vlákna), která sprádala se na domácích vřetenech, přeslicích a kolovratech, a příze doma upředaná a připravená (vybílená na př.) tkala se na rodinných stavech. Stejně z vlastních zvířat nabytá vlna byla zpracována na šatstvo atd. Z domácích vlastních pláten i z látek utkaných z vlastní vlny nebo z kožešin získaných od vlastních zvířat pořizováno bylo prádlo, šatstvo i obuv, a to skoro naporád bez přispění kterýchkoli cizích řemeslníků (známé to domácí kroje). Ovšem jisté dokonalejší nebo řidší práce při tom již konány byly od jednotlivých samostatných řemeslníků. Celkem také svým odíváním domácnosti si pravidelně samy postačovaly.

I obydlí a jiné potřebné stavby (hospodářské nebo některých zvláštěních provozoven) upravovaly se ze staviv nabytých na vlastní půdě — (nebo ze společných lesů, lomů, hlinišť, pískovišť atd.) — vlastní prací s použitím vlastních potahů. Výpomoc cizích lidí při tom byla co možná nejmenší a potřebovalo se jich pouze k umělejšímu odborným pracím (k zednické, tesařské, pokrývačské, kovářské, zámečnické atd.), ale často se mnohé domácnosti dovedly i bez těchto řemeslníků obejít. Větší a nákladnější díla nebo stavby prováděny byly vzájemnou svépomocí. Nejinak se pořizoval také nábytek i jiné do-

*) Ani mlynáři nebyli odkázáni při tom výlučně na výdělek ze mletí; pravidelně i ke mlýnům pojilo se ještě vlastní rolní hospodářství, doplňující mlynářskou živnost.

máci náčiní. Náradí k samému provozování zemědělskému také se doma zhotovovalo, pokud nevyžadovalo zvláštní odborné znalosti, nebo pokud nebylo k němu nutné zvláštní umělejší a těžší zpracování kovů nebo jiných méně obvyčejných materiálů.

Tedy všechna zaměstnání ať prvotní výroby (hlavně zemědělské a lesnické) ať průmyslového zpracování provozovala se pravidlem v domácnosti (selské) samé, vlastními příslušníky. K nim ač dosti často přibíráni byli lidé cizí na určité nezvyklejší a dovednější práce (řemeslníci). Samostatných řemesel, která by své provozovatele úplně živila, bylo však vůbec pořádku. Některé zvláštní zručnosti se osamostatňovaly, jako kovářství a jiná umělejší řemesla kovodělná (zámečnictví, kovářství, zhotovování zbraní, pasůřství, zlatnictví a pod.), nebo kolářství, mlynářství, hornictví a hutnictví, evičenější řemesla textilní (soukniectví a k tomu se pojící jiná řemesla oděvní), sklářství atd. Mnohá z těchto řemesel zprvu často se ještě provozovala jen jako vedlejší zaměstnání při zemědělském hlavním těžení, nebo v pozdější době aspoň byla ještě doplňována zemědělskými výtěžky z vlastní půdy.

Řemesla i později, když již úplně se oddělila od zemědělství, byla dlouho ještě odvislá od jednotlivých soběstačných domácností svou obživou i provozováním a byla k domácnostem aspoň na jistou dobu přičleňována. Byli totiž řemeslníci najímáni do domů za stravu a jiné (později ovšem i peněžité) úplaty; stěhovali se za svým zaměstnáním z domácnosti do domácnosti; když pak všechny práce svého odboru v jednotlivém domě pospravili, vraceli se tam po nějaké době, až jejich přispění zase bylo potřeba.

Ovšem i pro úplně soběstačné domácnosti bylo již nutné občasně *společně* ukojování potřeb s ostatními domácnostmi. Tak jistá díla nebo jistá zařízení nemohla se i při naprosté soběstačnosti provésti leč společným úsilím; takových zařízení bylo také společenským způsobem užíváno. Na př. vzpomenuť již bylo společných pastev dobytka nebo společného sklizení píce, svázení dříví ze společných lesů a jiné kolektivní práce na společně užívaných pozemcích,^{*)} společných staveb atd. Také stavba lodí u přímořských nebo jiných pobřežních kmenů byla společnou věcí, jako lze to bylo pozorovati do nedávna u prvotních přímořských národů v Polynésii, nebo na veletocích v Brasílii, nebo ve vnitřní Africe (na Kongu, Zambesi a j.). Ve zvláštních nedostatecích nebo v nehodách vypomáhaly si jednotlivé domácnosti půjčkami a dary; na př. při pohromách živelních (požárech, krupobitích), neb i při nepatrnějších nedostatecích půjčkami náčiní a náradí hospodářského. Podobně vypomáháno potahem i vlastní prací lidskou nebo i půjčováním potravin (obilí, mouky, chleba a j.).

Dostí pravidelné směny se již vyskytovaly při specifickém zboží, které v určité krajině nebo v jistých zemích nebylo obvyklé, zvláště kde se jednalo o některé druhy vzácnějších požitků. Od starodávna již se směňovaly drahé, neb i řídkěji se vyskytující kovy, jakož i zboží z kovů nevzácných, když se musilo nějak uměleji a dovedněji zpracovávat.

^{*)} Podobně i žďáření na lesní půdě často sdružovalo celé osady ke společnému zemědělství.

Zlato, stříbro, ale i cín, měď a bronz i různé bronzové ozdoby a zbraně šířily se ze svých nalezišť a výroben do vzdálených zemí, kde jich buď nebylo, nebo kde aspoň jich nabývali nebo zpracovávali neuměli. [Gallové rozšířili bronzové všeliké zboží nejen po všech zemích, které osadili, nýbrž obchodem je vyměňovali do nejdodlehlejších končin, jinak ve starověku kulturním národům úplně neznámých. Cín z ostrovů *Scillských* u Británie rozšířil se kolem celého Středomoří již ve starověku. Od pobřeží baltických se dostával jantar (elektron) po suché zemi až na Balkán i do Přední Asie.]

Podobně se směňovaly vzácnější textilní látky a jiné cenné výrobky ze tkaniv, jako koberce, šály, jemná bavlněná roucha, gázy, hedvábní a hedvábné látky, krajky atd. [Hedvábní již ve starověku bylo do Přední Asie a Evropy dopravováno z Číny.] Již za stará jsou známy časté obchodní směny karavanami se slonovinou a jinými ozdobnými kly živočišnými, jakož i s různými drahokamy, perlami i podobnými vzácnostmi, ovšem i sůl, datle a různé lehčeji přenosné zboží bylo vyměňováno. Vzácné kožešiny povzbuzovaly k dobrodružným zámořským výpravám a Feničané byli všude vítáni se svými nachovými látkami (purpury), se sukny, se sklem a skleněným zbožím a jinými průmyslovými výrobky.

Jednotlivé krajiny byly odkázány ovšem s mnohým potřebným a jinde dosti všedním zbožím, aby ho nabývaly výměnou, protože ho doma vůbec nebylo. Tak nedostávalo se v jistých zemích soli (na př. v zemích českých), v severních zemích není vína. Později rozšířila se v zemích mírného pásma známost i používání vzácnějších plodin z teplejších krajín, jako koření a jiných dráždivých, tropického různého ovoce, třtinového cukru (t. zv. *koloniálního zboží*) atd. Itálie ve starověku za dob pozdní republiky i císařství římského věnovala se již především a skoro výhradně pěstování oliv a nabývání oleje olivového i jiných jedlých olejů vedle rozsáhlého vinařství. Severní krajiny přímořské živily se lovem ryb a obchod sušenými a solenými rybami byl u nich za všech dob velmi výnosným a rozšířeným zaměstnáním. Znány jsou také rozsáhlé směňovací obchody s barvivy živočišnými i rostlinnými (červcem, nachem, okrem, mořenou, indigem atd.). Všude skoro byl rozvětvený obchod lidmi, otroky, kteří byli často velmi drahocenným zbožím. Také různé druhy domácího dobytka, jiné zvěře a zboží z nich nabytého byly často směňovány.

Ale všechny tyto směny byly přece jen více náhodné nebo příležitostné a nikdy tolik rozsáhlé, aby se tím hlavní známka nebo podstata soběstačnosti v dřívějších sebe četnějších rodinných domácnostech nějak podstatněji porušovala.

Pokud domácnosti byly úzké, demokraticky složené z členů svobodných, bylo v nich také ukojování potřeb povšechně skromné i jednoduché. Přiměřené tomu třídění (diferencování) zaměstnání v nich příliš nevynikalo, ačkoliv jistě podle jednotlivých schopností a podle individuálních náklonností trvalejší určité třídění a rozlišování práce v samých domácnostech nikdy nescházelo. Naskytovala se beze sporu dosti častá příležitost i možnost k jistému omezenému obchodu i k vývoji všelikých zručností řemeslných (zvláště když se k tomu pojíla možnost využití přírodních energií spádů vodních jako při mlynářství

a hutích nebo proudů vzdušných, nebo u národů pobřežních, když se zdokonalenou dopravou dal provozovati námořní obchod a dobře se odbývaly řemeslné domácí výrobky za jiné potřebné zboží do cizích krajin).

Bohatější ukojování potřeb všelijak rozlišených i vytríbených bylo již dobře možné v soběstačných rozsáhlých domácnostech panských a vrchnostenských. V nich se již mohla zaměstnání silněji diferencovati, následkem používání hojné, *nesvobodné* práce lidí všelijak *odvislých*. Otroci, klienti nebo propuštěnci římských (nebo řeckých) velmožů (optimátů), podobně jako nevolníci (vedle otroků) a jiní lidé podrobení feudálním pánům středověkým byli cvičeni v různých zvláštních odborných zaměstnáních a dodávali svým pánům i jejich rodinám hojnost všelikého obyčejného i vzácnějšího zboží pro ukojování potřeb také zjemnělých a přepychových. Mezi takovými širokými domácnostmi panskými mohly býti už častější i vyvinutější směny různorodého nestejného zboží. Ano i *zárodky vydělečných podniků* se objevovaly, že se spekulovalo již na *odbyt zvláštních vyhledávaných druhů zboží za peníze*.

Pravidelně však i v optimátských rodinách starověkých nebo u feudálních vrchností středověkých byla vlastní spotřeba nebo lešk a přepych rodiny přece jen hlavním účelem hospodářství, kdežto spekulace na zisky a výtěžky peněžité měly jen vedlejší váhu a důležitost.^{*)} Byly takové výtěžky i společensky přezírány. Ukojování potřeb v panských domácnostech mohlo býti arci hojné, všelijak vytríbené i rozmanité. Ale především vždy se jednalo o vlastní pohodlí nebo o společenské vyniknutí, nikoli o veliké zisky peněžité, ke kterým ostatně při obecně omezených potřebách tehdejších nebylo ani dosti vhodných ani častých příležitostí.^{***)}

*) Ve středověku samy *mocné panovnické rodiny* měly své vlastní rozsáhlé soběstačné domácnosti k ukojení potřeb svých i svého dvoru. — Králové francíi (i Karel Veliký) žili ze svých dvorů a falei, které spravovali královští jejich zřízení (purkrabí, falekrabata, nádvořní, pojezdni atd.) a na nichž pracovali královští poddaní s otroky. Na dvorech těch nahradilo se potravín, šatstva i jiného potřebného zboží a královský dvůr trávil tam z nastřádaných zásob, pokud stačily. Po vyčerpání všeho stěhovala se králova domácnost na jiné podobné dvory. Vyčerpané zásoby se pak v jednotlivých dřívějších sídlech opět doplňovaly a shromažďovaly se nové, aby se tam královský dvůr mohl zase po čase vrátiti. Odtud je pochopitelné, že středověcí panovníci (aspoň na počátku) neměli ani stálých sídel a že i směny se střídaly podle dočasného pobytu vládcova.

**) Příkladem pro takovou rozsáhlou feudální domácnost může býti podrobně popsán hospodářství francouzského *opatství v Chartres* (z 11. století). Potřeby tohoto kláštera vedle povinností a služeb zemědělců, dodávajících všeliké plodiny a jiné rolnické výtěžky i vedle vydatné práce robné opatřovali četní odvislí (nesvobodní) řemeslníci. Mezi nimi se zejména uvádějí *pekaři* jemnějšího pečiva (*pitstobori*), rozliční *kuchaři* (*coqui*), dodavatelé masa na *rožni* pečeného (*hastarií*), *paštikáři* (*artoscopi*) i jiní speciální náhradní řemeslníci, jako *řezníci* různých druhů masa (*carnifices*, *macellarii* a j.), *pekaři* chleba (*furnarii*) atd. — Šatstvo, obuv, prádlo a jiné oděny pro opatství dodávali *řícháři*, *kožešníci*, *sedláři* (*pellifices*, *pelliciarii*, *pelliparii*), spracovatelé *perí* a *různého ložního příslušenství*; dále *obuvníci* (*consutores*), *krejčři* (*sartores*) a *správkáři* oděvů (*reparatores pannorum*), *kloboučníci* (*feltrarii*), *tkalci* (*textores*), *valcháři* (*fullones*), *barvíři* (*tinctores*) a mnoho jiných. Pro zpracování kovového náčiní byli k službám *kováři* (*marescalci*), *obráběči železa* (*fabri*), *nožíři* (*cutillarii*), *zlatníci* (*aurifices*) atd. Také pro obrábění dřeva a stavby byli zvláštní odborní *dřevorubei* (*lignarii*), *tesáři* (*carpentarii*), *bednáři* (*tu-*

Římští velmožové (a stejně tomu bylo i v bohatších městech řeckých) měli i své vlastní (otroky) filosofy, paedagogy, básníky, opisovače knih, umělce, herce, zápasníky (gladiatory) a jiné otroky pro všeliké kulturní potřeby i zábavy; ovšem také byla po ruce čelná čeleď (familia) k ukojování všelikých možných i přepychových požitků.

Arci ani ve starověku ani ve středověku nebyla ona soběstačnost naprostá a hojnost i přebytky různých úkojů lákaly, aby jich nebylo užíváno jen k vlastní již beztoho přesycené spotřebě, nýbrž aby se pomocí nahromaděných statků hledělo nabývatí společenské převahy i moci, která nejlépe se uplatňovala prostřednictvím nákladných a drahých věcí, zvláště vzácnými kovy nebo pomocí peněz, kterých se získávalo výměnou za různé hledané nadbytečné zboží.

Tedy již v oněch starších dobách za vhodných podmínek takovým způsobem vznikaly jednotlivé velké podniky, které ukojováním *cizích potřeb* hleděly vyzískati. Takoví podnikatelé mohli ještě za kruh své široké, bohaté a lesklé domácnosti svou moc rozšiřovati, že si za peníze opatřovali jakékoli zboží cizí. Kupovali si také nejrozmanitější služby lidí, kteří jim přímo nepodléhali a kteří nebyli příslušníky jejich domácností.

Podniky nejlépe mohly se šířiti tam, kde ke směně byla lehká příležitost obchodem a lacinou dobrou dopravou. To však dříve bylo skoro jen na moři (později také někde na splavných tocích vnitrozemských), mohly pak podniky ty se udržovati jenom *nesvobodnou* prací lidí podrobených. V *Athénách* za jejich rozkvětu politického, kdy bohaté a mocné město mělo houfy otroků, ovládalo četnými osadami a kdy jim četní spojenci byli poplatní, vynikli jednotliví průmyslníci (jírcháři, zpracovatelé kovů, majitelé dolů a hutí, majitelé tkalcovských továren atd.) i obchodníci již jako zbohatlí podnikatelé. Ale bylo při tom samo zaměstnání průmyslové považováno za nevhodné ano často i za nečestné pro muže svobodné a skoro napořád obyčejná řemesla provozována byla otroky.

Nejinak bylo tomu u *Foeničanů* a v pozdější jich mocné říši *Karthagině*. Oligarchové karthaginští nabývali četných otroků výbojnými válkami a otrockou prací dali pak obdělávati rozsáhlé plantáže, vykořisťovali doly, provozovali průmysl ve velkých dílnách a osazovali galejními otroky mohutné obchodní koráby, aby vším tím nashromáždili množství statků všelikých, hlavně peněz, při čemž často mocí a výbojem se zboží nabývalo. Nahromaděným tímto bohatstvím snaže udržovali si politickou převahu a vládu doma proti svým méně zámožným spoluobčanům.

Starý Řím napodobil po vítězných válkách příklad Karthaginy a ohromné plantáže vznikly ke sklonku republiky a za císařství v Itálii i v provinciích, větší snad nežli byly před tím v Karthagině. Plantáže byly vesměs obdělávány otroky. Řím se stal oligarchickou obchodní republikou žijící z práce otroků i na útraty podrobených provincií.

nelarii), *zedníci (cementarii)*, *kameníci* a jiní. Ano i ke sprostředkování obchodnímu měl klášter své *kupce (mercatores)*, *směnárníky (trapezetae* hlavně pro placení cizích *sukn*). Kromě toho se uvádějí ještě četní jiní řemeslníci a robotníci. [Tyto i jiné doklady viz *Maxim Kovalevskij: „Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform“*, Berlín, 1901, str. 241—243.]

[Tytéž podmínky ve středověku daly podnět k bohatým podnikům v republikách italských (kde vedle a místo otroků byli nevolníci a poddaní), jako v Benátkách, Janově, Florencii, Pise, Miláně a j. Ale i novověké plantáže americké v Západní Indii, v Brasílii a zvláště v jižních státech Unie se svými hojnými černými otroky podobaly se velice starým plantážím římským a karthaginským.]

Spekulace jiného druhu se jistě pojila k samým jinak nepodnikatelským římským domácnostem velikého slohu. Spekulace ta byla založena na *veřejných funkcích* bohatých a mocných římských optimátů. V Římě (jak již v úvodu bylo k tomu poukázáno) mohly se ke sklonku republiky o čestné — ale velmi vlivné, k moci a bohatství pomáhající úřady ucházeti skoro jen nejzámožnější rodiny, které snesly ohromné náklady kandidatur na magistratury.

Kandidát o jakoukoli vlivnější magistraturu (konsulát, praeturu, censorství neb i nižší magistráty, kvesturu a aedilství atd.), musil si voliče pro sebe naladiti okázalostí a neskrblící štědrostí i jinou pozorností a oblibou, již si získával a udržoval velikými hmotnými obětmi. Musil schudlému občanstvu, které nejvyšší hodnosti v republice hlasováním propůjčovalo, opatrovati nejen lacinou obživu, nýbrž někteří ucházeči o úřad přímo vyživovali volčí občanstvo ze své vlastní rozsáhlé rodinné domácnosti a ze zásob v nich nasbíraných. Kromě toho starali se pro ně o všechny možné zábavy a vyražení. Uchazeči o magistratury římské dávali tedy lidu hostiny, rozdělovali mezi ně za laciný peníz (neb i zadarmo) spousty obilí a jiných potravin, pořádali hry, zápasy i divadla, věnovali k veřejnému používání nákladné lázně, ano stavěli sami velikolepé cirky, kolosea atd. a všelijakým jiným vzájemným předstihováním hleděli přízeň voličiho občanstva si zajistiti. Na takovou veřejnou štědrost byly by ovšem malé prostředky nestačily. Jak podobné ucházení bylo nesnadné, pro to nejpádnejším dokladem jsou ke sklonku republiky uzavírané spolky kandidátů. Mezi nimi jsou nejznámější dva *triumviráty*, z kterých konečně vzniklo a se ustálilo císařství. [Císaři sami ze svých všelijak sehnáných prostředků byli podobně nuceni udržovati si přízeň lidu římského.]

Ovšem tato štědrost i obětavost kandidátů byla vlastně již tehdy po většině jen spekulací na zisk vypočítanou, podobnou moderním spekulacím podnikatelským. Bývali římstí magistrátové měli totiž zastoupení v nejdůležitějším vládnoucím sboru republikánském — v senátu. Tento senát přiděloval odstupujícím magistrátům vyšším (*prokonsulům a propraetorům*) jednotlivé provincie ke správě a k vykořisťování; nižší magistráty (aedily, kvestory a jiné) senát takovým správcům provincií (aby je kontrolovali a jim pomáhal) přidružoval. Důchody z provincií nahradily pak bohatě náklady, které kandidáti na své zvolení musili věnovati.*) Podobně i při finanční státní správě, kterou během dob sám senát úplně ovládl, naskytovaly se vhodné příležitosti k vykořisťování státních důchodů. Vlivní senátoři nebo jiní bohatí lidé (rytiři — *equites*) najímali si vybírání státních daní i jiné

*) Že i politický vliv se dal v Římě podplácením získati, toho dokladem jsou citovaná *Jugurthova* slova: „O urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit“ [„O město prodejné a zralé k záhubě, kdyby jen kupec se našel“].

8
veřejné důchody, z kterých se pak dovedli přísným vymáháním berní obohacovati.*)

Ve středověku příslušela feudálním vrchnostem vojenská povinnost a obstarávání funkcí správních a soudních. Namnoze feudální pán vypravoval nejen sebe a svou družinu, nýbrž i jiné lidi do pole. Bylo již vloženo, jak toho využily tyto vrchnosti, aby chudší lidi svobodné k vojenským úkonům povinné uvedli v poddanství i nevolnictví, jakož i aby je přiměli k výnosným dávkám naturálním a k robotování. Tedy i středověkým pánům se vrchnostenské funkce bohatě vyplácely, třeba z nich měli jisté čestné, ale vlivné povinnosti.

Při panských sídlech středověkých vrchností duchovních i světských ono rozlišování všeliké služebné činnosti průmyslové a obchodní pro ukojování potřeb panských rodin dalo podnět k zakládání celých osad řemeslníků a jiných dovedných prostředkovatelů (v podhradí — *suburbs*). Lidé ti zprvu nesvobodní — neb alespoň odvislí — svými osobními dovednostmi brzy vynikli společensky nad samy svobodné zemědělce. Zemědělci na svých, dosti omezených a jen pracně obdělávaných lánách často mohli ukojovati pouze nejnnutnější potřeby výživy, ošacení a bydlení, vydání jsouce na pospas všem rozmarům přírodním, společenským i nedostatkům z toho plynoucím. Neúrody, živelní pohromy, nebo válečná pohotovost i jiná veřejná břemena (berně, roboty zemské, cestní atd.) uváděly je v závislost osobní stále tužší, když byli nuceni obracet se o výpomoc na sousední feudální pány.

Tak na jedné straně kdysi úplně svobodní venkovští zemědělci společensky klesali v poddanství i nevolnictví, kdežto dřívější po většině nesvobodní řemeslníci v podhradích se vyšinovali, až konečně rostoucím blahobytem domohli se osobní svobody a neodvislosti. Také vzrůst obyvatelstva na venkově a nemožnost najíti pro četnější dorost dosti vyživující půdy, pudil mnohé venkovany k hledání jiných zaměstnání a k osazování živějších míst, kde se dala provozovati řemesla. Výnosná práce průmyslová působila na větší poptávku po plodinách z venkova a byla pak dávana možnost i na venkově intenzivněji těžiti.

Z oněch podhradí vytvořily se městské obce, jichž vývoj v románských zemích podporován byl kromě toho zbytky starších římských municipií, když v nich byla zároveň panská sídla. V důsledcích toho provádělo se již trvalejší třídění a rozlišování zaměstnání: na zemědělské po venkově a na řemeslné v městech. Různosti i vzájemné doplňování venkova s městem vynikají a prohlubují se s pokračující kulturou, rozhojňnými potřebami a s rostoucí lidnatostí. Ponenáhu pravidelná směna mezi městem a venkovem, směna řemeslných výrobků za plodiny, všude ovládla i prolomila původně skoro naprosto všude obvyklou soběstačnost zemědělských (i sebe širších) domácností (jak na to již v úvodní části bylo poukázáno).

[Také politicky a finančně bylo tohoto rozlišení společenských zaměstnání využito. Ze města mohla svým vrchním pánům dodávati

*) Nájemci veřejných důchodů — t. zv. publikáni — byli nejhůře od lidu poplatného nenáviděni; dokladů pro to hojnost podávají mezi jinými také evangelia.

značné důchody peněžité, byl jejich vývoj všemožně vrchnostmi podporován. Měštům za hmotnou pomoc od panovníka a vrchností dávana byla proti venkovu velmi cenná výhradná oprávnění (právo míle, cechovní zřízení atd.) Panovníci ve svém boji proti zmohutnělé šlechtě opírali se o svá poddaná města (královská, říšská): jednak z nich brali bohaté důchody, jednak jako mocnáři získávali v nich vhodnou pomoc a protiváhu vůči vyšším stavům (šlechtě a duchovenstvu). Města toho dovedla znamenitě využití, zvláště také pro politická práva a svobodu svých lidí. Města stala se tak důležitou oporou volnosti a národohospodářského rozvoje proti stále se upevňující tuhé porobě venkovského lidu. Města lákala k sobě lepší a zdatnější síly z venkova, kterým vedle hmotného zlepšení existence kynula ještě osobní volnost podle známé středověké zásady: „*Die Stadluft macht frei.*“]

Do dřívějších, úplně soběstačných domácností venkovských vnikala tedy všestranná průmyslová součinnost městských řemesel; vznikala tak (aspoň v jistých směrech) nová širší společenství úkojná s výměnou městského zboží za venkovské. Jednotlivé obvody městské byly však navzájem od sebe dosti ještě odloučeny; město ovládalo nepříliš rozsáhlý okolní okres venkovský svými trhy a různými výsadami, které mu pojišťovaly odbyt řemeslných výrobků do okolí a vylučovaly soutěž jiných měst, pokud nebyla připuštěna — občas jen — na *výročních trzích*. Při tom ovšem pro největší část potřeb stále se udržovala venkovská soběstačná domácnost se skrovnými poměrně úkoi, která městského trhu jen potřebovala pro vybranější požitky. Také široké soběstačné vrchnostenské hospodářství potrvало; zprvu ještě bylo dosti neodvislé od městského prostředkování, ale později přece stále více používalo městských rozmanitějších i vytrřibenějších požitků a služeb.

Ještě více bylo nutné prostředkování měst pro zahraniční zboží. Tvořila se tak poněkud širší územní společenství pro některé vyhledávané výrobky a hlavně pro luxusní zboží, které z dalekých krajín se objevovalo na *veletrzích* („*Messe*“). Na veletrzích bylo už možné soutěžení jednotlivých městských okresů od sebe vzdálených a odloučených, ovšem jen pro ty věci, které snesly obtížnou a nákladnou dopravu.

Všechny tyto obvody společenského (městského) ukojování byly jen úzké, jako vůbec *ve středověku byly také sociální celky (státy) velmi omezené*. V Německu na př. jednotlivé státečky tvořily pro sebe hospodářsky uzavřená území, která všelijakými umělými přehradami byla odlučována od svého nejbližšího okolí. Ale ani ve státech politicky sjednocených nemohly různé krajiny vzájemně se živěji hospodářsky stýkatí pro vzdálenost a rozdělenost jednotlivých státních území (na př. Prusko bylo roztrřštěno na několik oblastí spolu nesouvisejících). Podobné překážky politické působily v rozhárané Itálii, která se dělila na četná panství, často mezi sebou nepřátelsky soupeřící. Samy rozsáhlé, souvislé a politicky zcentralisované říše, jako Španělsko a Francie na počátku novověku, nebyly pro hmotné ukojování jednotnými národohospodářskými celky. [Ve Spa-

nělsku staré rozdily Kastilie, Katalonie, Andaluzie, Basků a j. části trvaly dlouho i vůči výslovně scentralisované absolutní státní správě.]

V novější době však rostoucí politická moc absolutistických panovníků snažila se z větších států vytvořit také národohospodářské jednoty. — (Ale nezdařily se úmysly ty úplně ani v tak scentralisované zemi francouzské, která až do velké revoluce se dělila na jednotlivá, historicky odlišná území, jež i celními hranicemi proti sobě ohraničena byla.) — Nově objevenými cestami do zaoceánských zemí šířily se arci ustavičně nové potřeby různého zboží v Evropě dříve neobvyklého, s kterým se středověk seznamovati počal již za křížových válek prostředkováním italských republik. Osadní bohatství Španělů, Portugalců a později Nizozemí a Velké Británie i jiných přioceánských zemí seznámilo Evropu s množstvím dříve neobvyklých požitků a sblížilo zdokonalenou námořní plavbou obyvatelstvo nejvzdálenějších končin světa i nejrůznějších plemen lidských. Dobrodružná odvaha plavců toto hmotné společenství lidské nejméně šířila.

Zvláště merkantilistická politika v západní Evropě odklízela dřívější úzké obvodů městské a hleděla podporováním velikých manufaktur a zahraničního obchodu vytvořit sjednocená národohospodářská území po všem rozsahu státním. Výsady městských cechů, kterými jednotlivé okresy proti sobě se uzavíraly, byly jednak zlehčovány, jednak přímo zrušovány. Vznikaly továrny, pracující nejen pro celou zemi, nýbrž byly podporovány všemožně, aby své výrobky mohly rozvážeti do celého světa, zvláště do vlastních osad, odkud zase přiváženy byly vzácné, hledané suroviny. Místo naturálních směn na místních trzích opanovala všeobecně výměna peněžitá, rozšiřovaly se úvěrní styky a zdokonalována byla doprava i všemožně usnadňován obchod.

Tyto proměny především nejsnáze se daly tam provést, kde přirozené podmínky hmotné styky zvláště usnadňovaly, kde doprava se dala lehko zdokonaliti, tedy v zemích přímořských s dobrymi přístavy a se splavnými řekami, které připojovaly rozsáhlé vnitrozemí k námořním cestám. K tomu později přibývaly také umělé cesty (splavné řeky, průplavy a dobré silnice) na př. v Nizozemí, ve Francii, v Anglii i konečně v severním Německu. Ze Středo moří, kde již za starověku se vyvíjelo jakési podnikatelské společenství a kde ve středověku vznikly mocné obchodní státy (Benátky, Janov, Florencie a j.), šířilo se čilé obchodní spojení do Severního moře a na pobřeží Baltu (hanseatický spolek). Ale teprve zaoceánská námořní plavba a její svobodnější rozvoj v 17. a 18. století u Nizozemců, Britů a Francouzů vytvořily podnikatelskou organizaci spekulující na ukojování *ošetlých cízích potřeb* a objímaly vítězným postupem poněmáhlu celý okresek světový ve hmotné společenství lidské, v ohromnou všelidskou součinnost, směřující na vzájemné lepší úkoje pomocí smírné mezinárodní soutěže.

Zajisté ani tato všeobecná mezinárodní nebo mezistátní soutěž nedovedla úplně odstranit dřívější plemenné i jiné společenské rozpory a dosud ještě často z ní propukává nepřátelství i válečné násilí k rozhodnutí hmotných sporů. Viděti to zrovna při nejmodernějších válkách, vyšetřují-li se příčiny jejich vzniku; skoro všechny namířeny

byly na rozšíření koloniálního panství nebo k ovládnutí světovým trhem, jako válka s jihoafrickými republikami nizozemskými, válka rusko-japonská, válka italsko-turecká v r. 1911—12, která byla podnětem k válečným nepokojům na Balkáně i k hrozně světové válce. V této válce zvláště vyniklo soupeřství Německa o světovládu se západními mocnostmi a o vládu na moři.

25. Pojem a podstata podniků.

Uzavřenost státních území, nacházející výraz v různých merkantilistických naukách a hájená praktickou politikou nejčelnějších státníků (Cromwellem, Colbertem a j.), byla ke sklonku 18. století poněkud překonávána liberalistickými teoriemi a také obchodní praxe se podle toho uvolňovala. Velikolepý rozvoj moderní techniky průmyslové i zemědělské a s tím současně netušené pokroky dopravy železniční, paroplavební a jiných dokonalých komunikací daly podnět ke všeobecným rozsáhlým mezinárodním stykům, spojovaly postupně v 19. a počátkem 20. století celý svět téměř v jediné lidské společnosti hmotné. Překonána byla naprosto již dřívější uzavřenost a soběstačnost úzkých územních (teritoriálních) obvodů, která se pociťovala v nejnovější době jako veliké břemeno, když moci se vnutila třeba i rozsáhlým spojeným říším (na př. centrálním mocnostem ve světové válce).

Při nejrychlejší rozšiřování tohoto mezinárodního (mezistátního) společenství nelze si však mysliti, jakoby přechod od soběstačné domácnosti (neb od pozdějších úzkých obvodů městských nebo od státní uzavřenosti) ke všeobecné hmotné součinnosti a směně mezi lidmi veškerého povrchu zemského byl nějak náhlý. Také přerod ten nebyl ani úplně následný. Vedle ukojování potřeb, ke kterému prostředky úkojně mnohostrannými směněmi dostávají se ze všech konců zeměkoule a k nimž používá se sil nejvzdálenějších lidí ze všech plemen a národů, zastihují se dosud četné zbytky dřívější soběstačné rodinné domácnosti. Ovšem že tyto jednotlivé přežitky zdají se přece býti odsouzeny ke konečnému úplnému zániku a brzy snad nezbude po nich ani význačnější stopy.

Nutno arci dodatí, že soběstačná domácnost se po většině dosud udržela ve starých civilizacích asijských (kromě Japonska), jakož i u různých málo civilisovaných národů mimoevropských.

Dokladem pro dalekosáhlou proměnu soběstačného hospodářství v krátké poměrně době nejnovější může býti rozdíl výživy i jiného ukojování hmotného u rolnického lidu v krajinách zemědělských, které moderním průmyslem ani obchodem nebyly ještě mnoho dotčeny a které jsou odlehle od velkých dopravních cest světových, proti úplně společensky upravenému živobytí všech lidí — ani zemědělce samy nevyjímaje — v krajinách průmyslových nebo dokonalými obchodními a dopravními styky vynikajících.

Menší zemědělci v Bukovině nebo ve východní Haliči nebo na Balkáně a v odlehlých částech na Rusi pěstili dosud na svých pozemcích bez použití jakéhokoli nákladnějšího kapitálu (bez značnější práce strojové, bez nákladných hnojiv) po většině vlastní prací svých